

ЗВО «Університет Короля Данила»
Бібліотека ЗВО «Університет Короля Данила»

***ІЗ СУЗІР'Я НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕЛІТИ:
АНДРІЙ НІКОВСЬКИЙ (1885-1942)
(140 років від дня народження)***

Довідкове видання

Івано-Франківськ
2025

821.161.2–9 Ніков. 09

Ч - 60

ІЗ СУЗІР'Я НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕЛІТИ: АНДРІЙ НІКОВСЬКИЙ (1885-1942) (140 років від дня народження _) : довідкове видання. Івано Франківськ: ЗВО « Університет Короля Данила» , бібліотека, 2025 . 16 с/

26 жовтня 2025 року виповнюється 140 років від дня народження Андрія Ніковського.

Андрій Ніковський (1885-1942), державний діяч, дипломат, член УПСФ, член, згодом товариш голови Центральної Ради (1917-1918); член президії УНС (1918); міністр закордонних справ УНР (1920); член дипломатичної місії УНР у Варшаві (1921).

Говорячи про Андрія Ніковського – міністра закордонних справ УНР, потрібно пам'ятати, що за найскладніших військово-політичних обставин він докладав максимум зусиль для гідного представлення української держави у міжнародній сфері. Навіть в еміграції не полишав надії вигнати окупантів з українських земель, закликаючи світову громадськість долучитися до визволення своєї батьківщини.

Андрій Ніковський - виняткове, надзвичайне і рідкісне явище.

Різнобічний універсальний літературознавець – історик літератури, літературний і театральний критик, теоретик літератури та засновник компаративістичного (порівняльного) літературознавства в Україні .

Вивченню біографії А. Ніковського та його громадсько-політичної літературно- публіцистичної та наукової діяльності у сучасній українській науці приділено значну увагу - впродовж останніх 5 років з інтервалом у 2 роки з'явилося 3 дисертації¹, які досить повно розкривають його громадсько-

політичну та літературну діяльність. Проте, деякі аспекти біографії А. Ніковського досліджено все ще недостатньо, наприклад поглибленого вивчення вимагає джерельна база теми. Не втрачає актуальності і подальша публікація документів до біографії А. Ніковського, перш за все його епістолярію.

Він залишив помітний слід в історії України, будучи активним учасником боротьби за незалежність України та її державне становлення, зокрема під час діяльності Української Народної Республіки. Окрім цього, Ніковський – автор низки наукових праць з української літератури та культури, укладач одного з найвідоміших українських словників.

Саме тому актуальним завданням сучасної науки стало вивчення життя й діяльності визначних українських громадсько- політичних діячів, імена яких в часи засилля однопартійної тоталітарної системи були викреслені з української історії.

Однією із таких постатей, яка має бути повернена із забуття, є Андрій Васильович Ніковський.

Андрій Ніковський залишається однією з ключових постатей українського національного руху початку ХХ століття, і його внесок у розвиток української культури, мови та політичної думки не можна переоцінити. Його спадок активно вивчається і зберігається як в Україні, так і за її межами.

26 жовтня 2025 року - 140 років з дня народження Андрія Ніковського (1885–1942) – громадсько-політичного і державного діяча, міністра закордонних справ Української Народної Республіки (УНР) у 1920–1922 рр., літературознавця та публіциста.

Кожен період історії України відзначений іменами відомих українських діячів, які з надзвичайною працелюбністю та наполегливістю відстоювали національні інтереси українського народу у культурницько-просвітницькій, публіцистичній та науковій сферах. Наприкінці XIX – на початку XX ст. одним з таких сподвижників був Андрій Васильович Ніковський.

Андрій Ніковський – дуже цікава й самобутня постать нашої національної історії першої третини XX ст. Політик, державний діяч, журналіст, мово- і літературознавець, літературний критик, редактор, перекладач, він належав до когорти творців, які помітно впливали на перебіг культурного й політичного життя тогочасної України. Серед його сподвижників свого часу були С.Єфремов, М.Грушевський, В.Винниченко, А.Кримський та інші відомі постаті, з котрими А.Ніковський співпрацював на націотворчій, культурній та державницькій ниві. Під таким оглядом життя і багатогранна діяльність А.Ніковського справді заслуговують на ретельне дослідження.

Адже доля не була надто милостивою до нього: з тавром ворога народу він був приречений на довге забуття. А між тим ідеться про вченого, кращими здобутками якого могла б пишатися культура будь-якого народу. Досить тільки згадати, що його літературнокритичні та літературознавчі праці відтворювали дух доби, її пошуки і поривання й водночас виразно позначилися на характеристиці нового етапу українського письменства, представляючи літературну класичну спадщину з погляду національної заангажованості естетичної думки.

Зважаючи на те, що до розвалу СРСР і проголошення незалежності України ім'я А. Ніковського було відоме лише вузькому колу фахових істориків, а документи, що стосуються його діяльності, зберігалися у спеціальних фондах архівів і бібліотек, до цього часу не було здійснено комплексного дослідження його громадсько-політичної, публіцистичної та наукової діяльності. У документальних свідченнях Андрій Васильович Ніковський (1885-1942?) належить до визначних постатей вітчизняної науки,

зокрема в галузі українознавства. Його життєвий шлях, громадсько-політична та культурно-просвітницька діяльність і досі лишаються недостатньо дослідженими. Недостатнє вивчення означеної проблеми, а також її актуальність вимагають подальшого наукового дослідження, яке дозволить виявити чинники, які сприяли формуванню особистості А. Ніковського, з'ясувати роль і місце громадсько-політичного діяча у подіях національно-визвольних змагань 1917-1921 рр., проаналізувати його вплив на формування української національної преси, дослідити, систематизувати його творчий доробок тощо.

Радянська історіографія намагалася уникати згадок про діячів українського національного руху взагалі, а коли окремі автори їх і згадували, то лише побіжно і виключно у негативному плані. Починаючи з 1920 -х років, у радянській історичній науці панівне становище посів принцип партійно-класового підходу, що передбачав однозначно негативну оцінку політичної діяльності осіб, які не поділяли переконань комуністичної ідеології.

Низка праць, автори яких у той чи інший спосіб торкалися життя і діяльності А. Ніковського, з'явилися ще за його життя. Це передусім відгуки радянських літературних критиків на його переклади творів зарубіжних письменників та передмови до них, що були надруковані переважно у журналі «Життя і революція». Радянська історіографія постать А. Ніковського замовчувала, а якщо й згадувала, то здебільшого негативно. Так, у монографії „Українська РСР в період громадянської війни 1917–1920 рр.” прізвище А. Ніковського фігурує серед засновників і лідерів Української партії соціалістів-федералістів як “українського націоналіста”, як голови Українського Національного Союзу (далі УНС), члени якого, за твердженням авторів, „всіляко намагалися вислужитися перед німецькими окупантами й гетьманом”.

З проголошенням незалежної України почалося наукове вивчення громадсько-політичної та культурно-просвітницької діяльності А. Ніковського. Одним з перших звернув увагу на цю постать український літературознавець

Ю.Лавріненко, який включив уривки зі збірки А.Ніковського „Vita Nova” до антології „Розстріляне Відродження”. Заслуговує на увагу стаття О.Ніканорової, в якій подано короткий життєпис А.Ніковського з посиланням на деякі джерельні свідчення. В газетній статті Д.Веденєєва та С.Шевченка, яка пізніше увійшла до збірки, присвяченої долям українських політ’язнів — визначних діячів Розстріляного Відродження, подано важливі відомості про життєвий шлях А.Ніковського. В.Верстюк та Т.Осташко у збірці „Діячі Української Центральної Ради” згадують А.Ніковського серед її засновників. Побачили світ дослідження його творчої та епістолярної спадщини, зокрема Н.Миронець опублікувала листування А.Ніковського з Є.Чикаленком за 1917 р., а в 2004 р. І.Старовойтенко подала археографічну характеристику виявлених нею листів А.Ніковського.

В 2006 р. творча спадщина А.Ніковського вперше стала предметом дисертаційного дослідження з літературознавства. Таким чином, постать А.Ніковського вже привернула увагу дослідників, але існує багато прогалин у висвітленні його життєвого і творчого шляху, оскільки збіднілою лишається джерельна база дослідження. Пам’ятки творчої спадщини А.Ніковського зберігаються в Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В.Вернадського (далі ІР НБУВ) як в його особовому фонді (№226), так і в деяких інших фондах (Ф. №1 – Листування, Ф. №44 – Газета “Рада”). Основний масив матеріалів об’єднаний в особовий фонд А.Ніковського. Він налічує 322 одиниці зберігання (від 1 до 10 аркушів у кожній). З особистих документів А.Ніковського у фонді зберігаються: посвідчення на право вступу до вищого навчального закладу, видане 1 серпня 1905 р. Очаківською міщанською управою, свідоцтво про військову повинність, де зазначено, що він був призваний до війська у 1907 р. і зарахований у “ратники ополчення второго разряда”, свідоцтво про зарахування на історико-філологічний факультет Новоросійського університету, видане 3 квітня 1912 р., а також записна книжка, в якій зафіксовані події з 11 березня по 15 червня 1918 р. Серед документів фонду – фотографія А.Ніковського, датована травнем 1916 р. Більшу частину особового фонду А.Ніковського (306 одиниць зберігання) складають листи як

від офіційних установ та організацій, так і від приватних осіб. Серед кореспондентів фігурують такі відомі особистості, як Христя Алчевська, Галина Домбровська (Журба), Сергій Єфремов, Олександр Олесь, Петро Стебницький, Євген Чикаленко та ін.

Дослідження літературно-критичного та літературознавчого сегмента, який, напевно, є найвагомим у спадщині А. Ніковського, дає підстави розрізняти три періоди в його творчості:

1) 10-ті рр. XX ст., що збігаються з його роботою в газеті «Рада» та першим етапом наукової діяльності;

2) 1917–1920 рр., на які припадає написання естетично вибухової книги «Vita nova», що стала знаковою для національного письменства тієї доби;

3) 1924–1929 рр., коли вчений насамперед утверджує ідею національно-культурної ідентичності, популяризуючи тексти української (класичної й модерної) та зарубіжної літератур.

Його активна суспільно-політична діяльність припала на найбільш складні періоди української історії XX ст. – початок 1900-х рр. та час національно-визвольних подій 1917–1921 рр.

Подібно до багатьох сучасників А. Ніковський вважав за доцільне поєднувати культурно-просвітницьку і наукову роботу з громадсько-політичною. Протягом 1911–1917 рр. він входив до складу ТУП, яке задекларувало себе ліберальною організацією, що відстоювала право українського народу мати власну демократичну республіку у складі Російської держави. В період свого піднесення ТУП мало в Києві 14 груп і ще близько 20 в інших містах України та Росії. До Ради організації входили такі відомі українські діячі, як М. Грушевський, Є. Чикаленко, Л. Жебуньов, С. Єфремов, Ф. Матушевський. Двічі на рік представники об'єднання проводили з'їзди, які відбувалися на квартирі Є. Чикаленка (вул. Благовіщинська, №56) та інших громадянців. Окрім політичної та редакторської роботи, А. Ніковський з 1916 р.

Протягом другого періоду своєї суспільно-політичної діяльності (1911–1916) А. Ніковський поступово входить до числа українських інтелектуалів, які беруть на себе нелегку ношу активізації національно-визвольного руху,

поступової його переорієнтації від безпосередньо культурно-просвітницької праці до всебічної політичної роботи, спрямованої на пошук компромісу щодо автономії України з різноманітними загальноросійськими організаціями та ліберальними партіями.

Наприкінці 1919 – на початку 1920 рр. А. Ніковський став одним із активних співробітників Української академії наук. Однак пропрацював там недовго, оскільки С. Єфремов, після переговорів з С. Петлюрою, запропонував йому «в ім'я громадської дисципліни» вступити до нового уряду. З 26 травня 1920 р. А. Ніковський був призначений головою Директорії міністром закордонних справ Української Народної Республіки. В еміграції очолював комісію з розроблення конституції УНР у Варшаві, був членом української делегації на переговорах з представником російських емігрантських організацій Б. Савенковим про спільні дії, внаслідок яких було підписано угоду про взаємне визнання УНР і Російського політичного комітету та окремо розроблено велику військову конвенцію.

Отже, протягом третього періоду суспільно-політичної та наукової діяльності А. Ніковського відбулася значна зміна пріоритетів.

Найбільше часу він присвячував політичній роботі, наступними за часом займала публіцистика і літературознавча робота.

Біографія Андрія Ніковського

Андрій Ніковський народився 25 жовтня 1885 року в селі Гірки Херсонської губернії (нині це територія України). Вже з юних років його цікавили питання української культури та національної ідентичності, що заклало основу для його подальшої політичної і громадської діяльності. Вивчаючи право в Київському університеті Святого Володимира, Ніковський захопився українським національним рухом, що в той час активно набирив обертів на тлі боротьби за визволення українського народу від імперського гніту.

На початку XX століття Андрій Ніковський активно займався публіцистичною діяльністю. Він писав статті, у яких закликав до об'єднання українського народу навколо ідеї незалежної держави. Його ідеї знайшли широкий відгук серед українських інтелектуальних кіл, і вже під час Першої світової війни Ніковський став однією з ключових фігур в українському політичному русі. У 1917 році, коли була проголошена Українська Народна Республіка, він взяв активну участь у її становленні та дипломатичній діяльності.

Ніковський працював в уряді Української Народної Республіки на різних посадах, включаючи роботу на посаді міністра закордонних справ у 1920 році. Його дипломатична діяльність була спрямована на здобуття міжнародного визнання УНР, і він докладав значних зусиль для налагодження контактів з європейськими державами. Проте складна політична ситуація, поразки УНР і загроза радянської окупації призвели до еміграції Ніковського, як і багатьох інших діячів українського руху.

Після поразки Української Народної Республіки Андрій Ніковський продовжив свою діяльність в еміграції, зокрема в Польщі та Чехословаччині. Там він займався науковою та культурною діяльністю, зосередившись на

питаннях розвитку української літератури, культури та мови. Одним із найважливіших його досягнень у цьому періоді стало створення одного з перших українських словників, що став вагомим внеском у розвиток української мовної науки. У 1927 році він повернувся в Україну, де був заарештований радянськими органами безпеки за звинуваченням у антирадянській діяльності. Подальші роки його життя минули в ув'язненні та засланні, де він загинув у 1942 році.

Цікаві факти про Андрія Ніковського

- **Мова і нація:** Ніковський вважав, що українська мова є найважливішим чинником національної ідентичності, і постійно наголошував на необхідності її збереження і розвитку. Він був одним із перших, хто використовував термін «мовний націоналізм» для опису важливості мови в контексті боротьби за національну незалежність.
- **Автор словника:** У 1920-х роках Андрій Ніковський уклав «Український словник», який став вагомим внеском у розвиток української лексикографії. Це був один із перших комплексних словників, створених українською мовою, і він мав велике значення для збереження і кодифікації української лексики.
- **Вигнаний з України:** Після поразки Української Народної Республіки та встановлення радянської влади в Україні, Ніковський був змушений виїхати за кордон. Він провів кілька років у Польщі та Чехословаччині, працюючи над науковими дослідженнями української культури.
- **Заслання та загибель:** Ніковський був заарештований у 1930-х роках радянськими органами за звинуваченням у націоналістичній діяльності. Більшу частину свого життя він провів у засланні, де загинув у 1942 році в умовах крайнього виснаження.

Вшанування пам'яті Андрія Ніковського

Андрій Ніковський залишається однією з ключових постатей українського національного руху початку XX століття, і його внесок у розвиток української культури, мови та політичної думки не можна переоцінити. Його спадок активно вивчається і зберігається як в Україні, так і за її межами.

У багатьох містах України встановлені меморіальні дошки на честь Ніковського, а в наукових колах його праці продовжують слугувати важливим джерелом для вивчення історії українського руху. У 1992 році було видано збірку його публіцистичних та наукових праць, яка вийшла під назвою «З архівів Андрія Ніковського». Ця праця стала ключовим джерелом для дослідження його життя та діяльності.

Також у Херсоні, де Ніковський народився, йому встановлено пам'ятник. Вулиці у кількох містах України, зокрема в Києві, носять його ім'я, що свідчить про визнання його заслуг на національному рівні. Його постать також була увічнена науковими конференціями, присвяченими його життю та діяльності, що періодично проводяться в Україні.

Зважаючи на те, що до розвалу СРСР і проголошення незалежності України ім'я А. Ніковського було відоме лише вузькому колу фахових істориків, а документи, що стосуються його діяльності, зберігалися у спеціальних фондах архівів і бібліотек, до цього часу не було здійснено комплексного дослідження його громадсько-політичної, публіцистичної та наукової діяльності. Недостатнє вивчення означеної проблеми, а також її актуальність вимагають подальшого наукового дослідження, яке дозволить виявити чинники, які сприяли формуванню особистості А. Ніковського, з'ясувати роль і місце громадсько-політичного діяча у подіях національно-визвольних змагань 1917-1921 рр., проаналізувати його вплив на формування української національної преси, дослідити, систематизувати його творчий доробок тощо. З огляду на основну мету - дослідити громадсько-політичну діяльність А. Ніковського та визначити його вплив на формування української

державності, - автор статті ставить перед собою завдання проаналізувати й систематизувати наявну українську і зарубіжну історіографію, диференціювати її за часовою і просторовою ознакою.

Радянська історіографія намагалася уникати згадок про діячів українського національного руху взагалі, а коли окремі автори їх і згадували, то лише побіжно і виключно у негативному плані. Починаючи з 1920 -х років, у радянській історичній науці панівне становище посів принцип партійно-класового підходу, що передбачав однозначно негативну оцінку політичної діяльності осіб, які не поділяли переконань комуністичної ідеології.

Низка праць, автори яких у той чи інший спосіб торкалися життя і діяльності А. Ніковського, з'явилися ще за його життя. Це передусім відгуки радянських літературних критиків на його переклади творів зарубіжних письменників та передмови до них, що були надруковані переважно у журналі «Життя і революція».

Однією із перших біографічних розвідок про життя А. Ніковського була стаття «Життєпис А. В. Ніковського» та бібліографія його творів, видана С. Єфремовим у Записках історико-філологічного відділу Всеукраїнської академії наук у 1923 .

Андрій Ніковський був видатною особистістю, яка відіграла ключову роль у становленні української державності та культурної ідентичності. Його невтомна праця над розвитком української мови, публіцистичні праці, дипломатична діяльність та внесок у політичне життя України залишаються важливим джерелом натхнення для сучасних дослідників і патріотів.

Ніковський є прикладом людини, що присвятила своє життя служінню нації, і його спадщина вказує на те, наскільки важливо берегти та розвивати національні культурні надбання. Він був одним із перших, хто

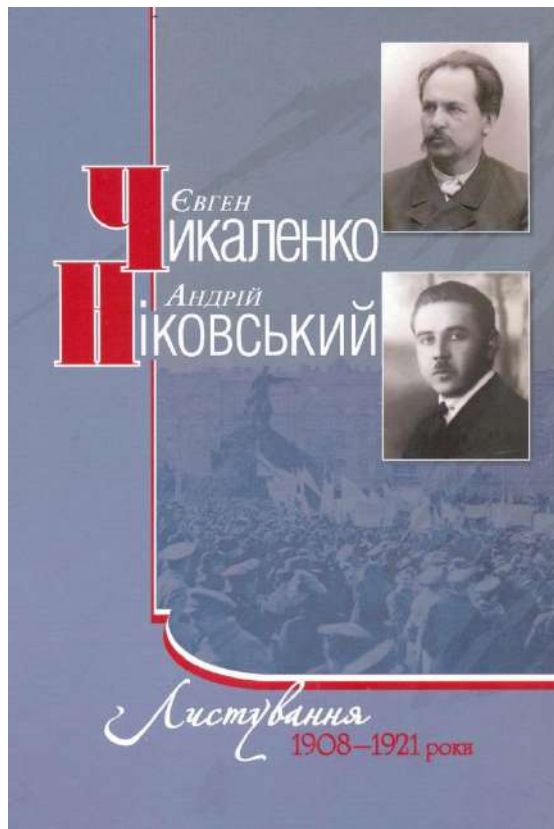
відкрито виступив за важливість мови як основи для національної ідентичності, і його думки з цього питання актуальні й сьогодні.

Уся діяльність А. Ніковського, про мадського і політичного діяча, ученого-мовознавця та блискучого публіциста і редактора, також підпорядковувалася націотворчій стратегії – здобуття Україною державності, а в умовах більшовизму – збереження українських державницьких інтенцій через піклування про культуру та її розбудову.

А. Ніковський є цікавою багатогранною постаттю національно-визвольного руху в першій третині ХХ ст. Його активна громадсько-політична, видавнича діяльність сприяли розвитку й піднесенню національного руху українців. Наукова робота проявилася у найпотрібнішій у першій третині ХХ ст. сфері – унормування українського правопису та укладання різноманітних фахових словників, матеріали яких згодом були використані іншими українськими вченими, без зазначення внеску А. Ніковського. Політична позиція, участь у виданні українських газет і журналів, наукова діяльність А. Ніковського заслуговують більш детального комплексного вивчення, зважаючи на надто скромний внесок дослідників у висвітлення життєвого шляху цієї непересічної постаті.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

- Дорошенко Д. Мої спомини про давнє-минуле: 1901–1914 роки / Д. Дорошенко. – Вінніпег, 4. Манітоба: Видавнича спілка Тризуб, 1949.
- Життєпис А.В. Ніковського // Записки історично-філологічного відділу ВУАН. – 1923. – 5. Кн. 2/3.
- Лотоцький О. Сторінки минулого /О. Лотоцький // Праці Укр. наук. ін-ту. – Т. 6 / Серія мемуари, 6. Кн. 2–4. – Варшава, 1932. – Ч. 1. «СВУ» Стенографічний звіт судового процесу СОУ – СВУ. – Х.: Пролетар, 1931. – 713 с.7.
- * Трубайчук А., Стрельський Г. Михайло Грушевський, його сподвижники й опоненти /8. А. Трубайчук. – К., 1996.
- * Чикаленко Є. Листування 1908 – 1921 роки / Є. Чикаленко, А. Ніковський – К., 2010.9.
- * Чикаленко Є.Х. Спогади (1861–1907) / Є.Х. Чикаленко. – Нью-Йорк: Вид-во Української10. Вільної Академії Наук у США, 1955
- * Галич О., Назарець В., Васильєв Є. Теорія літератури : Підручник / Олександр Галич, Віталій Назарець, Євген Васильєв ; [за наук. ред. Олександра Галича]. – К. : «Либідь», 2001. – 488 с.

Є.Чикаленко, А.Ніковський. Листування. 1908-1921 роки . К.: Вид-во Темпора, 2010. – 448 с.

Видання містить взаємне листування українських громадсько-політичних і культурних діячів доби українського націєтворення та національно-визвольної революції 1917-1921 рр. Євгена Чикаленка (1861-1929) та Андрія Ніковського (1885-1942). В епістолярних джерелах, що охоплюють період 1908-1921 рр., широко відображено українське громадське життя Одеси та Києва, історію щоденної газети "Рада" (1906-1914), яку в 1912-

14 рр. редагував А. Ніковський. Він докладно інформував видавця газети Є. Чикаленка про редакційне життя: співробітників, тематичний курс, власну тактику ведення газети, обставини її закриття влітку 1914 р. У листах ідеться й про відродження у 1917 р. українського щоденника – "Нової ради" та участь у цьому її редактора А. Ніковського, зафіксовано окремі події розвитку революційного процесу в Києві та на периферії. Книга розрахована на науковців, викладачів, студентів, учнів, усіх, кого цікавить українська минувшина та її яскраві постаті